

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ПРОХОДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ НЕВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Шопіна І. М.

ВСТУП

Під час правового режиму воєнного стану в Україні посилюється вплив численних ризиків у сфері національної і воєнної безпеки. Держава-агресор намагається різноманітними способами розколоти українське суспільство, знизити довіру до органів державної влади та місцевого самоврядування, поширити депресивні, панічні або агресивні настрої серед населення.

Велику роль в консолідації українського суспільства відіграють релігійні організації. Разом з тим не всі їх представники поділяють позицію щодо необхідності захищати суверенітет та незалежність України. Тривалий деструктивний вплив на громадян України агресивної імперської політики, що проводиться Російською православною церквою та підлеглими їй релігійними організаціями на території України, створили загрозу національній та громадській безпеці, правам і свободам громадян України¹. Це має враховуватися у процесах пошуку оптимальних засобів забезпечення національної безпеки в сфері релігійних відносин.

Крім того, наша держава є багатоконфесійною, а серед різноманіття існуючих віровчень деякі забороняють віруючим брати до рук зброю, проходити службу у силових структурах. В умовах загальної мобілізації це актуалізує питання про проходження альтернативної невійськової служби. Наразі її правовий механізм не працює, однак комплекс міжнародних та внутрішніх чинників обумовлює сьогодні необхідність створення її правової моделі, яка відповідає б загрозам і викликам тривалого збройного конфлікту високої інтенсивності.

У сукупності вказане обумовлює актуальність дослідження правового забезпечення діяльності релігійних організацій і проходження альтернативної невійськової служби в Україні.

¹ Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20 серпня 2024 року № 3894-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 49. Ст. 290.

1. Особливості правового забезпечення діяльності релігійних організацій в Україні

Введення в Україні правового режиму воєнного стану внаслідок широкомасштабної російської збройної агресії змінило сталі соціальні зв'язки у суспільстві. Низка обмежень правового, економічного, психологічного та організаційного характеру обумовлює зміни обсягу реалізації прав і свобод громадян в різних сферах. Однією з проблемних зон є нині сфера діяльності релігійних організацій.

Прогресивна світова спільнота з особливою увагою відноситься до прав, свобод і гарантій, пов'язаних із задоволенням релігійних потреб людини і громадянина. Право людини сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно, знайшло своє відображення у ст.9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у низці інших міжнародних правових актів. Рівень додержання релігійних прав громадян є предметом міжнародного моніторингу: так, за даними американського дослідницького центру Pew Research Center, глобальний середній рівень державних обмежень щодо релігії підвищився до 3,0 у 2021 році з 2,8 у 2020 році за Індексом державних обмежень, 10-бальною шкалою з 20 показників. Це був найвищий глобальний середній показник за всю історію моніторингу, починаючи з 2007 року².

Питання, пов'язані з адміністративно-правовим статусом релігійних організацій, давно привертають увагу науковців. Однією із фундаментальних наукових праць в цій сфері є робота американського вченого Т. Парсонса «Модель релігійної організації в Сполучених Штатах» (1958 р.), в якій автор визначає соціальне призначення релігії у суспільстві. Вчений вважає, що релігія в першу чергу орієнтована на дорослі фази життя і проблеми сенсу, пов'язані з його основними обмеженнями, зокрема, з конечністю тривалості життя і сенсом смерті. Вона включає в себе такі питання: Що, зрештою, є я? Чому я існую? Який сенс моїх стосунків з іншими? Чому я повинен померти і що відбувається зі мною під час і після смерті? Пізнавальний сенс існування, сенс щастя і страждання, сенс добра і зла – це центральні проблеми рефлексії. Екзистенційний характер релігії обумовлює особливості регулювання релігійних відносин. Як вважає Т. Парсонс, в сфері організації політичної влади релігія перестала бути предметом

² Globally, Government Restrictions on Religion Reached Peak Levels in 2021, While Social Hostilities Went Down. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2024/03/05/globally-government-restrictions-on-religion-reached-peak-levels-in-2021-while-social-hostilities-went-down/>

«публічної» турботи і була віднесена до сфери приватних справ, за винятком політичної опіки над свободою віросповідання. Саме у такому порядку вчений вбачає запоруку тривалої стабільності відносин у досліджуваній сфері³.

Запропонований Т. Парсонсом поділ суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією релігійних прав громадян, на публічні і приватні, а також пошук критеріїв такого розмежування, справив вплив на дослідження ролі та місця релігійних організацій в системі державного устрою. В дослідженнях українських науковців такий поділ традиційно розглядається в контексті принципу автономії релігійної організації як необхідної складової свободи віросповідання через виокремлення таких його елементів: а) можливість вільного створення релігійних організацій; захист від необгрунтованої заборони діяльності з боку державних органів; б) можливість вільно, на основі власних критеріїв вибирати духовних лідерів; в) можливість вільного, без отримання додаткових дозволів від державних органів проведення релігійних обрядів і церемоній; г) свобода у вирішенні внутрішньо-організаційних питань; г) вільне вирішення питання членства в релігійних організаціях⁴.

В. Новіков розмежування між приватним і публічним в досліджуваній сфері розглядає в контексті принципу відокремлення релігійних організацій від держави, до проявів якого він відносить наступні: не втручаються у внутрішні справи законно діючих релігійних організацій, включаючи питання їх внутрішнього ієрархічного устрою, не делегують їм державно-владні повноваження і не покладають на них функцій органів державної влади та інших державних органів; не фінансують їх діяльності, але здійснюють правове регулювання і надання їм податкових і інших пільг, фінансової, матеріальної і іншої допомоги, наприклад, в реєстрації, утриманні та охороні будівель і об'єктів, які є пам'ятками історії і культури; не втручаються в питання визначення громадянами свого ставлення до релігії; ніякі дії або рішення органів державної влади, які здійснюються в межах їх повноважень, не узгоджуються і не затверджуються релігійними організаціями; діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування не супроводжується публічними релігійними обрядами і ритуалами; в державній судовій системі відсутні будь-які духовні або релігійні суди; релігійні організації та їх органи управління не включаються до системи органів державної влади і органів місцевого

³ Parsons T. The pattern of religious organization in the United States. Daedalus. 1958. №87(3). С. 65-85.

⁴ Радченко А.Ю. Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с. С. 6.

самоврядування, не втручаються в їх діяльність; не беруть участі у виборах в органи державної влади і органи місцевого самоврядування, а значить, не мають права висувати кандидатів у депутати і на виборні посади, вести передвиборну агітацію, брати участь в діяльності політичних партій і політичних рухів, надавати їм матеріальну або іншу допомогу; не мають права законодавчої ініціативи⁵. Цей перелік уявляється нам вельми корисним для подальших досліджень правового статусу релігійних організацій, хоча не всі його елементи повністю відповідають українській політико-правовій реальності (наприклад, балотування священників в якості кандидатів в депутати різного рівня неодноразово фіксувалося незалежними дослідженнями⁶).

Надзвичайний інтерес уявляє собою ознаки правового статусу релігійної організації як учасника адміністративних правовідносин, які виокремлює В. Чернописька: невідприємницький характер діяльності та неприбутковість організаційна єдність, державна реєстрація, майнова відокремленість, можливість захищати свої права у публічно-правовій сфері, оскаржувати дії та рішення органів публічного управління, бути позивачем в суді, здійснювати діяльність задля задоволення релігійних прав та інтересів віруючих та поширення релігійних переконань та учень⁷. Однак правове регулювання статусу релігійних організацій в умовах воєнного стану ще не здобуло достатнього висвітлення на теоретико-методологічному рівні, що визначає вектори подальших наукових розвідок.

Україна займає 11 місце за релігійністю серед 34 країн Європи⁸. За даними соціологічних досліджень Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, станом на частка громадян, які визнають себе віруючими, спочатку зросла з 68% наприкінці 2021 року до 74% у листопаді 2022 року, але у 2023-2024рр. вона знижувалася (до 70,5% у 2023р. і 68% у 2024р.). (від 85% жителів Заходу країни до 55% жителів Сходу). Захід країни традиційно характеризується найвищим рівнем релігійності (85% тут вважають себе віруючими), Схід – найнижчим (55%). Однак, порівняно з 2000 р., частка тих, хто вважає

⁵ Новіков В. В. Правовий статус релігійних організацій в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2015. №4. С.28-31.

⁶ Тернопільщина: участь священнослужителів у місцевих виборах. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/ternopilshchyna-uchast-sviashchennosluzhiteliv-u-mistsevikh-viborakh-21547>

⁷ Чернописька В. Адміністративно-правовий статус релігійних організацій в Україні: структура та особливості його елементів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. № 68. С. 209.

⁸ Соціологи: Україна посідає 11-е місце за релігійністю серед країн Європи. URL: <https://web.archive.org/web/20181211010210/https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/41968-sociologi-ukrayina-posidaye-11-e-misce-za-religijnistyu-sered-krayin-yevropi.html>

себе віруючими, у Центральному, Південному та Східному регіонах зросла, тоді як у Західному регіоні вона порівняно з 2000 р. не змінилася. Отже різниця між регіонами у частці тих, хто вважає себе віруючим, зменшується. Традиційно рівень релігійності є вищим у старших вікових групах порівняно з молодшими (у 2024р. найменше віруючих серед 18–24-річних – 52%, тоді як в інших вікових групах – від 61% до 76%). Серед жінок віруючих більше порівняно з чоловіками (76% і 58%, відповідно). Частка віруючих є вищою серед жителів сіл (76,5%), ніж серед жителів міст (63,5%). Церкві довіряє більшість громадян України. Разом з тим, порівняно з 2010 р., коли рівень суспільної довіри до Церкви досяг максимуму (72,5%), наразі цей показник є нижчим – 62,5%. Найбільшою мірою довіряють Церкві жителі Західного регіону (78% респондентів). У Південному регіоні довіряють 62%, у Центральному – 61%, а найнижчий рівень довіри до Церкви зафіксований у Східному регіоні, де їй висловили довіру лише відносна більшість респондентів (47%), що лише на 8% перевищує частку тих, хто їй не довіряє⁹.

Стосовно конфесійного розподілу соціологами було встановлено існування після 2014 р. тенденції зниження числа тих, хто відносить себе до православних¹⁰ (частка таких зменшилася із 70% у 2014р. до 55% у 2024 р.). За цей час дещо більшою стала частка греко-католиків (вона зросла з 8% до 12%). 10% назвали себе «просто християнами», а 18% відповіли, що не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань. Так само як з віком зростає число віруючих, частка православних зростає від 41% серед молодих людей віком 18–24 роки до 61% серед тих, кому 60 і більше років. Чим молодші респонденти, тим більшим серед них стає число тих, хто не належить до жодного з віросповідань (від 13% серед тих, кому 60 і більше років, до 33% серед тих, кому менше 25 років)¹¹. Інші конфесії і релігійні напрями

⁹ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliiynosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-zhovten-2024r>

¹⁰ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliiynosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r>

¹¹ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliiynosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-zhovten-2024r>

(протестантизм, римо-католицизм, іслам, іудаїзм та ін.) представлені меншим числом прихильників¹².

Протягом останніх років відбуваються істотні зміни в церковному самовизначенні православних вірян, що зумовлене як зміною організаційного оформлення православ'я в Україні, так і впливом повномасштабної агресії Росії на громадську свідомість. До 2018 р. в Україні юридично і фактично діяли три найбільші православні деномінації – Українська автокефальна церква (УАПЦ), Українська православна Церква в юрисдикції Московського патріархату (УПЦ (МП)), Українська православна церква-Київський патріархат (УПЦ-КП). Упродовж 2010–2018 рр. число вірних УПЦ (МП) постійно зменшувалося (з 24% у 2010 р. до 12% у 2018 р.), а вірних УПЦ-КП – навпаки, зростало: з 15% у 2010р. до 29% у 2018р.). У грудні 2018 р. УПЦ-КП та УАПЦ об'єдналися у Православну Церкву України (ПЦУ), яка у січні 2019 р. отримала від Вселенського Патріархату Томос про автокефалію. Після початку повномасштабної війни Росії про України істотно менше стало тих, хто відносить себе до вірних УПЦ (МП) (з 13% у 2021р. до 5,5% у 2024 р.). У 2024 р. констатовано, що найбільша частка вірних у ПЦУ – у Центральному регіоні (тут вони становлять 45% усіх опитаних). На Півдні та Заході – 28%, на Сході – 29,5%. Вірні УПЦ (МП) у Західному, Центральному і Східному регіонах становлять 5% опитаних, у Південному – 10%. Найменше «просто православних» у Західному регіоні (4%), в інших регіонах – 17-18%¹³.

Вказані статистичні дані свідчать, що у житті українського суспільства релігія відіграє важливу роль. В умовах функціонування різних конфесій і відправлення різноманітних релігійних культів великого значення набуває правове забезпечення діяльності релігійних організацій. Це було усвідомлено ще у період, що передував набуттю Україною незалежності, за п'ять років до прийняття Конституції України, в якій релігійні права громадян знайшли своє відображення. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» було затверджено 23 квітня 1991 року, і його завдання більше тридцяти років залишаються практично незмінними: гарантування права на свободу совісті та здійснення цього права; забезпечення соціальної

¹² Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliiginosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r>

¹³ Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliiginosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-zhovten-2024r>

справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії; визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій; визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством; подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви; гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання¹⁴.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не містить визначення поняття релігійної організації, обмежуючись наведенням їх переліку. Вказане слугувало причиною заповнити термінологічну прогалину шляхом доктринальних тлумачень вказаного терміну. Слід сказати, що у правовій науці склалося декілька підходів до виокремлення базових ознак релігійних організацій. Деякі вчені концентруються на невідповідності характеру діяльності релігійних організацій як їх визначальній ознаці. Так, В. Борисова формує поняття релігійної організації (за винятком релігійних об'єднань та окремих релігійних громад) як самостійний функціональний вид підприємницьких організацій – юридичних осіб¹⁵. Вказана ознака є основоположною і у визначенні В. Піддубної, яка вважає, що релігійна організація – це вид підприємницької юридичної особи, яка має конкретне функціональне призначення – сумісне задоволення релігійних потреб фізичних осіб сповідувати і поширювати віру¹⁶.

Інші вчені концентруються на рисах релігійної організації, які характеризують її як громадське об'єднання (як відомо, Закон України «Про громадські об'єднання» згадує релігійні організації, обмежуючи свою дію на їх функціонування, що дозволяє зробити припущення про спорідненість деяких ознак громадського об'єднання та релігійної організації, втім, така спорідненість не означає повну тотожність). На думку Ю. Кривенко, релігійна організація – це добровільне, організаційно оформлене, постійно діюче об'єднання віруючих, що базується на єдності віросповідання, культовій, обрядовій практиці, створене ними для задоволення своїх релігійних і пов'язаних з ними потреб, інтересів та проведення необхідної для нього відповідної

¹⁴ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року N 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12/ed19910423#Text>

¹⁵ Борисова В.І. Релігійна організація – самостійний функціональний вид підприємницьких організацій. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 52.

¹⁶ Піддубна В.Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

діяльності¹⁷. А. Ковбан надає розгорнуте визначення релігійної організації як об'єднання віруючих громадян, якому властиві, як і іншим громадським організаціям, певні правові ознаки: 1) ця організація створюється для задоволення потреб і релігійних інтересів громадян; 2) це добровільне утворення і визначається добровільністю участі громадян у його діяльності; 3) це самоврядне об'єднання, в якому його члени створюють органи управління та необхідні для їх діяльності фонди; 4) члени об'єднання мають окремі права і обов'язки, передбачені законодавством; 5) члени організації діють згідно із своїми статутами; 6) релігійні організації діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури; 7) вони мають на меті задоволення релігійних потреб своїх членів і одночасно задовольняють релігійні потреби своїх одновірців; 8) релігійна організація забезпечує порядок і правила поведінки своїх членів внутрішніми засобами¹⁸. Добровільність, самоврядність і локальне регулювання своєї діяльності виступають базовими ознаками громадських об'єднань, однак кожна з наведених ознак у контексті діяльності релігійних організацій має свої особливості. Так, нижня вікова межа членів дитячих громадських організацій складає 6 років, інших громадських об'єднань – 14 років, що передбачає хоча б загальне уявлення особистості про зміст певної громадської діяльності та можливість висловити свою незгоду у разі її неприйнятності. Натомість, залучення до релігійних обрядів не передбачає наявності нижньої вікової межі і здійснюється людьми, від яких дитина повністю залежить фізично, фізіологічно, матеріально та емоційно – її батьками. Тобто релігійна свідомість особистості зазвичай формується не на основі її вільного вибору, а у процесі сімейного виховання. Самоврядність релігійних організацій, на відміну від громадських об'єднань, не передбачає суттєвого впливу релігійних громад на призначення вищих органів управління церквами та іншими релігійними організаціями, пересічний парафіянин звичайно не має правових та організаційних механізмів для зміни вищого церковного керівництва. Елементи церковної демократії у вигляді включення мирян до складу учасників помісних соборів та аналогічних структур звичайно поєднуються з незначною кількістю парафіян порівняно з часткою духовенства, що не може не впливати на результати голосувань. Локальне регулювання діяльності релігійних організацій також не носить абсолютний характер – у більшості правовідносин, які виникають у межах релігійних громад, провідну роль відіграють акти

¹⁷ Кривенко Ю. В. Релігійні організації як суб'єкти приватного права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 226.

¹⁸ Ковбан А. В. Поняття елементарних складових механізму реалізації свободи людини на світогляд та віросповідання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. №49. С. 404.

цивільного, кримінального, адміністративного, і, протягом останніх років – військового законодавства.

Слід також звернути увагу на визначення релігійної організації, запропоноване С. Місевичем з позиції канонічного права: релігійна організація – це спільнота однодумців, які самим фактом належності до певної релігійної групи потверджують свою згоду з рядом догматично-моральних постулатів¹⁹. Наведене визначення, на нашу думку, носить скоріше ідеалістично-світоглядний, ніж правовий характер, втім, далі автор звертається до термінології правової науки і будує на вказаній дефініції своє розуміння доктрини «соборноправності» і впливу церковної громадськості на зміну канонічних приписів за допомогою процедури рецесії, що знову-таки повертає нас до ознак добровільності та локального правового регулювання релігійних правовідносин.

На нашу думку, визначення поняття релігійної організації може здійснюватися у межах різних галузей права з урахуванням їх методології, інструментального арсеналу та загальних для цієї галузі цілей правового регулювання²⁰. Адміністративне право є публічною галуззю права (хоча наявність в ньому механізмів захисту суб'єктивних приватних інтересів особливо не заперечується). Базуючись на підході до розмежування приватного та публічного в діяльності релігійних організацій, сформульованому Т. Парсонсом, можна виокремити як критерій публічного характеру окремих, пов'язаних з функціонуванням релігійних організацій, відносин, захист державою права на свободу віросповідання²¹. Однак не лише адміністративно-правові механізми захисту вказаного права обумовлюють, на нашу думку, публічний характер відносин у досліджуваній сфері. Ми виокремили декілька ознак адміністративно-правового характеру регулювання в сфері діяльності релігійних організацій.

По-перше, це існування механізмів адміністративної превенції негативного впливу відправлення релігійних культів на формування особистості дитини. Сюди можна віднести визнання протиправним залучення дитини до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, заборону створення дитячих організацій

¹⁹ Місевич С.В. Живе право церкви: проблема змінності церковних канонів. *Ерліхівський збірник*. 2012. Випуск 6. С.187-191.

²⁰ Шопіна І.М. Функціонування релігійних організацій в умовах воєнного стану: адміністративно-правові проблеми. *Академічні візії*. 2024. №33. DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.13240385>

²¹ Шопіна І.М. Поняття релігійної організації та особливості її правового статусу. *Інтернаука. Серія: "Юридичні науки"*. 2024. № 7. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-7-10158>.

релігійного спрямування²², наявність адміністративної відповідальності за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, у тому числі з-за релігійних переконань батьків. Так, постановою Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/9501/13-п від 29 жовтня 2013 року було встановлено, що Особа_1 ухиляється від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо виховання своїх семи неповнолітніх дітей, «які не відвідують навчальні заклади у зв'язку з релігією». Особа_1 була визнана винною у вчиненні правопорушення, передбаченого за ст. 184 ч 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, їй було призначено адміністративне стягнення у виді штрафу²³. Основоположним постулатом для існування механізму адміністративної превенції порушення прав дитини в релігійній сфері є положення ч.3, 4 ст.3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» відносно права батьків або осіб, які їх замінюють, виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії, у поєднанні з обмеженнями, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян.

По-друге, це достатньо детальне регулювання державою забезпечення релігійних прав військовослужбовців, які знаходяться в зоні бойових дій або в інших місцях, в яких вільне відвідування військовослужбовцем молитовних приміщень для групового або індивідуального відправлення релігійних обрядів не уявляється можливим. Відповідно до ч.ч. 8, 9 ст.17 Закону України «Про Збройні Сили України» кожному військовослужбовцю та резервісту гарантується право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, надається можливість відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України²⁴. В умовах відсутності спеціальних, належним чином освячених та обладнаних відповідними предметами культу молитовних приміщень, в яких на регулярній основі здійснюються богослужіння, основоположну роль для задоволення релігійних потреб військовослужбовця відіграє священник – представник певної конфесії, наділений цією конфесією правом проводити певні релігійні обряди. Законом України «Про

²² Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

²³ Постанова Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/9501/13-п від 29 жовтня 2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34431358>

²⁴ Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

Службу військового капеланства» передбачено здійснення діяльності з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їх духовно-релігійних потреб військовими капеланами, які є особами офіцерського складу і мають мандат, виданий центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міжнародних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні, а також мандат відповідної релігійної організації²⁵. Існування служби військового капеланства, яка підпорядковується безпосередньо Головнокомандувачу Збройних Сил України, Командувачу Національної гвардії України, керівникам інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Голові Державної прикордонної служби України, у поєднанні з встановленням обов'язків військових капеланів державою, надання їм статусу військовослужбовця свідчить про адміністративно-правовий характер регулювання їх діяльності²⁶.

Розподіл квот конфесійного представництва військових капеланів здійснюється з урахуванням конфесійної приналежності особового складу відповідно Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України, однак у березні 2024 року до вказаного Закону було внесено правку, відповідно до якої не може бути військовим капеланом особа, яка належить до релігійної організації, що визнана такою, що входить до структури (є частиною) релігійної організації, керівний центр (управління) якої знаходиться в державі, визнаній такою, що здійснила збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України. З одного боку, бажання убезпечити військовослужбовців від деструктивного впливу релігійної складової пропаганди «руського міру» є цілком зрозумілим. З іншого боку, така заборона стосується найбільшої за кількістю релігійних громад конфесії, яка продовжує легально здійснювати відправлення релігійних культів на території України.

По-третє, це пов'язаний із визначеними у попередньому абзаці тенденціями особливий механізм заборон, пов'язаний із діяльністю організацій, у тому числі релігійних, що мають тісні зв'язки з державою-агресором. Ми підтримуємо науковців і практиків, які

²⁵ Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

²⁶ Шопіна І.М. Функціонування релігійних організацій в умовах воєнного стану: адміністративно-правові проблеми. Академічні візії. 2024. №33. DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.13240385>

вважають функціонування Української Православної Церкви (в єдності з Московським патріархатом) загрозою для національної безпеки. Разом з тим, враховуючи високий рівень правового захисту релігійних організацій в міжнародному законодавстві, а також історично доведене збільшення авторитету церков, які переслідувала світська влада, ми вважаємо радикальні заходи на кшталт повної заборони цієї церкви скоріше шкідливими, ніж корисними. Разом з тим, це не означає поблажливого відношення до порушення представниками цієї конфесії вимог законодавства України. Так, наприклад, аналіз судової практики свідчить про значну диспропорційність притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини (ст.92 Кодексу України про адміністративні правопорушення) і кількістю незаконних перебудов, ремонтних та реставраційних робіт на об'єктах культурної спадщини, які знаходяться у власності і користуванні релігійних громад. Крім того, відповідно до ст.782 Цивільного кодексу України, недбала поведінка наймача, яка створює загрозу пошкодження речі, є підставою для розторгнення договору оренди. Однак підкреслимо, що всі дії, спрямовані на убезпечення від руйнівного впливу Української Православної Церкви (в єдності з Московським патріархатом) на свідомість українців, мають носити не політичний, а виключно правовий характер. Слід пам'ятати, що такі дії, з високою часткою ймовірності, можуть бути предметом розгляду Європейського суду з прав людини, а також використовуватися для звинувачень нашої держави у порушенні демократичних стандартів з боку міжнародних організацій.

По-четверте, адміністративно-правова складова простежується в деяких особливостях правового регулювання адміністративно-правових режимів, а саме правового режиму воєнного стану, що знаходить свій вияв у правовому регулюванні проходження альтернативної невійськової служби. Ця проблематика буде більш детально висвітлена у наступному розділі.

Правовий режим воєнного стану загострив існуючі у сфері функціонування релігійних організацій проблеми і, одночасно, гальмує їх вирішення внаслідок сприйняття потреб у вдосконаленні відповідного законодавства як другорядних. Втім, на підставі короткого аналізу наведених у цій статті даних можна зробити висновок про збільшення частки адміністративно-правового регулювання у структурі правового регулювання діяльності релігійних організацій. Це не відповідає ні традиційним уявленням про зростання автономії церкви, ні провозахисним теоріям щодо звільнення частини віруючих від

виконання деяких обов'язків²⁷. Однак ситуація, в якій перебуває зараз демократична європейська держава Україна, яка вимушена вести бойові дії на своїй території, також не відповідає традиційним уявленням про міжнародні засоби і запобіжники врегулювання міжнародних збройних конфліктів. Світ змінюється і потребує правових механізмів, які б гарантували збереження людської популяції на планеті і, одночасно, дали змогу зберегти демократичні стандарти. Тому адміністративно-правовий статус релігійних організацій потребує нині свого переосмислення і врахування в ньому наступних тенденцій:

а) необхідності захисту прав та інтересів дитини, батьки якої сповідують віроучення, додержання постулатів якого може спричинити шкоду дитячому здоров'ю або психічному розвитку (пости, відмова від необхідних для повноцінного фізичного розвитку продуктів, виснажливі паломництва, які призводять до шкоди дитячому здоров'ю, тощо);

б) встановлення зворотного зв'язку між квотами у призначенні військових капеланів та ефективності забезпечення релігійних прав військовослужбовців, що потребує проведеного незалежною соціологічною організацією опитування самих військовослужбовців;

в) посилення ролі адміністративно-правових засобів у забезпеченні додержання Українською Православною Церквою (в єдності з Московським патріархатом) вимог національного законодавства, зокрема, припинення практики nereагування на порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини (ст.92 Кодексу України про адміністративні правопорушення);

г) викладення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у новій редакції, яка б враховувала сучасні особливості проходження військової служби, у тому числі ліквідацію інституту строкової військової служби.

На підставі вказаного вище можна сформулювати поняття релігійної організації як відокремленого соціального інституту, базованого на ідеї про трансцендентний зв'язок людини і творця (бога, деміурга, непізнаної вищої істоти), сутність якої визначає особливості релігійних ритуалів та правил поведінки членів релігійних громад, а також їх відповідальність за недодержання встановлених релігійним вченням обмежень та заборон. Санкції за порушення релігійних норм мають свої особливості і можуть носити як моральний, так і суто сакральний характер (наприклад, постулат про немінучі страждання

²⁷ Шопіна І.М. Адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №4. С.467-471. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.77>

душі після смерті тіла для порушників релігійних приписів). Разом з описаною вище локальною відповідальністю членів релігійних спільнот існує і звична для носіїв правових статусів юридична відповідальність суб'єкта за порушення норм законодавства певної держави. При цьому заходи юридичної відповідальності застосовуються виключно за визначені законодавством делікти, тоді як санкції за порушення релігійних норм можуть застосовуватися за діяння, в яких поєднуються сакральні та законодавчі заборони (наприклад, вбивство, крадіжка, розбій та ін. в багатьох релігійних вченнях належать до засуджуваних видів поведінки).

На основі визначеного вище поняття релігійних організацій можна сформулювати дефініцію їх правового статусу. Як свідчить аналіз ознак, що містяться у наведеному вище понятті релігійної організації, важливим елементом останньої є сакральний характер джерел релігійних приписів, які обумовлюють поведінку парафіян та духовенства. Воля вищої сутності, втілена переважно у вигляді канонічних текстів (Біблія, Коран, Веди, Трипітака, Танах тощо) визначає не лише правила поведінки віруючих, а й, почасти, принципи побудови церковної ієрархії та управління. Правознавці висловлюють думку про існування як окремої галузі канонічного права, яке розуміють як «позитивне право Церкви, яке отримує формальне визнання з певними постулатами, нормами поведінки, яких необхідно неухильно дотримуватися. У позитивістському розумінні канонічне право – це система релігійних та юридичних норм, яка склалася на основі канонів, якими іменуються акти церковних влад, що мають для вірян силу закону; сукупність правових норм, установлених церковними канонами (правилами); це сукупність правомочностей і обов'язків окремих членів церковного суспільства у відношенні один до одного і до Церкви в цілому»²⁸.

Однак слід зазначити, що визнання за релігійними приписами сили закону, визнання канонічного права рівноцінною конституційному, адміністративному, цивільному праву галуззю послаблює позицію держави, спричинює шкоду публічним інтересам, створює ризики у сфері національної та воєнної безпеки. Тому, формулюючи поняття правового статусу релігійних організацій, слід прискіпливо розмежовувати релігійні та правові складові такого статусу. Ми не заперечуємо внесок релігійних культів у формування правових систем країн світу. Однак виходити у питанні про визнання правового характеру релігійних приписів слід з положень ч.3 ст.35 Конституції

²⁸ Сливка С.С. Канонічне право: проблема праворозуміння. *Ерліхівський збірник*. 2012. Вип.6. С.33-35.

України, яка визначає, що Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Тому наявність чи відсутність віри у членів релігійних громад, відвідування чи невідвідування ними релігійних заходів не мають, на нашу думку, бути предметом правового регулювання.

Таким чином, поняття правового статусу релігійних організацій можна сформулювати як сукупність прав, обов'язків, свобод, заборон та обмежень, якими користуються релігійні організації у відносинах з державними органами та органами місцевого самоврядування, Силами безпеки та оборони, громадськими організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності та окремими громадянами, а також юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства України. Такі відносини регулюються не канонічними текстами, а Конституцією України, Кримінальним, Цивільним, Податковим, Господарським та іншими кодексами України, іншими законами України, у тому числі «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про охорону культурної спадщини», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про оренду державного та комунального майна» тощо. При цьому правове регулювання пільг та преференцій у сфері оподаткування, оренди державного і муніципального майна, контрольної-наглядової діяльності в господарській сфері, збереження культурної спадщини потребує свого удосконалення для реалізації принципу рівності релігійних організацій з іншими учасниками правовідносин.

2. Проблеми удосконалення правового механізму проходження альтернативної невійськової служби в Україні

Актуальність теми альтернативної (невійськової) служби в сучасних правових реаліях України є надзвичайно високою і обумовлена кількома чинниками. Передусім, після початку повномасштабної російської збройної агресії виникла потреба у переосмисленні і наповненні новим змістом положення ч.4 ст. 35 Конституції України, відповідно до якого у разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою²⁹. Ця тема набуває особливої значущості в умовах воєнного стану, коли від кількості військовозобов'язаних, призваних за мобілізацією, залежить збереження української державності, що

²⁹ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

створює колізію між конституційними правами окремих громадян та оборонними потребами держави і всього українського суспільства.

Безумовно, правові засади проходження альтернативної служби потребують гармонізації з міжнародними стандартами. Недостатня деталізація та адаптація законодавства до реалій воєнного часу викликає численні звернення до судів та потребує негайного юридичного врегулювання. Крім того, інститут альтернативної служби є важливим елементом демократичного суспільства, що демонструє повагу держави до індивідуальних переконань та плюралізму. Втім, не можна не звернути увагу на той факт, що міжнародні системи безпеки довели свою неспроможність стримувати російського агресора, а вимоги багатьох міжнародних правових актів, у яких закріплено права людини й громадянина, у тому числі релігійні, тривалий час грубо й безкарно порушуються російською стороною. Можна констатувати, що архітектура міжнародної безпеки показала свою неефективність, вразливість і нездатність враховувати виклики сучасного міжнародного збройного конфлікту високої інтенсивності. Тому сліпе копіювання досвіду організації військової та альтернативної служби держав, які більше 80 років не брали участі в жодній війні на своїй території, уявляється нелогічним.

Актуальність дослідження проблем альтернативної (невійськової) служби також підсилюється необхідністю розробки ефективних механізмів реалізації цього права в умовах удосконалення мобілізаційного законодавства. Вирішення цих питань є важливим не тільки з точки зору права, а й для підтримки суспільної злагоди та довіри до державних інститутів, оскільки в суспільстві існує великий запит на справедливість у сфері мобілізації. Таким чином, правові засади альтернативної служби є предметом критичного аналізу та реформування, що має на меті створити збалансовану систему, яка забезпечить як права громадян, так і національну безпеку.

Питання, пов'язані з альтернативною (невійськовою) службою, розглядали у своїх роботах І. Пирога, М. Белова та В. Фрідманська, які з'ясували, що право на альтернативну невійськову службу є важливим інститутом, що гарантує реалізацію свободи совісті та переконань у демократичних державах. Воно передбачає можливість виконувати обов'язок перед державою в альтернативній формі громадянам, чії релігійні, етичні чи моральні переконання несумісні з несенням військової служби. Це право визнається як міжнародними правовими стандартами, такими як Європейська конвенція про права людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, так і законодавством багатьох країн, зокрема України. Водночас, його

реалізація в умовах війни ставить перед правовими системами нові виклики, які потребують глибокого осмислення³⁰.

Я. Митровка звертає увагу на обмежений обсяг чинного національного регулювання, яке зводить альтернативну (невійськову) службу до заміни строкової військової служби і не створює умов для її здійснення в особливий період, що суттєво звужує обсяг гарантій свободи совісті. Автором здійснено порівняльно-правовий аналіз із законодавством Чеської Республіки, яке забезпечує можливість сумлінної відмови від військової служби у тому числі під час правового режиму воєнного стану та передбачає обов'язок виконання трудової діяльності в інтересах держави як альтернативу військовій службі. Такий підхід розглядається як приклад законодавчого балансу між свободою совісті та публічним інтересом оборони держави. У роботі Я. Митровки підкреслюється, що можливість реалізації права на альтернативну (невійськову) службу не повинна виключатися в особливий період, а її фактична відсутність в українському регулюванні суперечить загально визнаним міжнародним стандартам. Обґрунтовано доцільність реформування національного законодавства із запозиченням кращих практик європейських держав, зокрема Чеської Республіки, в якій забезпечується реальне функціонування альтернативної (невійськової) служби як правової форми сумлінної відмови від військової служби. Запропонована модель базується на невтручанні держави у внутрішнє переконання особи, натомість спрямована на створення ефективного механізму її залучення до виконання обов'язку перед суспільством не у формі військової служби, що, на думку автора, відповідає принципам демократичної правової держави³¹.

Я. Когилко, розглядаючи досвід Естонії, у своєму дослідженні з'ясовує, що в цій державі розглядається розширення альтернативної служби за рахунок залучення осіб, які не були призвані до строкової військової служби. Зокрема, запропоновано спрямовувати працівників альтернативної служби до секторів рятувальних служб, поліції, охорони здоров'я та підтримки критичної інфраструктури. Важливим нововведенням є створення резерву альтернативної служби, що

³⁰ Пирого І. С., Белова М. В., Фрідманська В. І. Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 87. С. 347-352. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.54>

³¹ Митровка Я. В. Альтернативна (невійськова) служба в Україні та Чеській Республіці: порівняльне дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип.89. С.22-27. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.2>

забезпечує мобілізаційну готовність осіб після завершення служби. Альтернативна служба інтегрується у загальну систему національної оборони та сприяє формуванню громадянської відповідальності та підготовки до кризових ситуацій³².

Разом з тим, велика кількість питань, пов'язаних із необхідністю здійснення термінових кроків, спрямованих на пошук балансу між релігійними правами людини і збереженням української державності, залишається невирішеними.

Для громадян України, для яких виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням, якщо вони належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, встановлено можливість проходження альтернативної служби. Однак, відповідно до ч.2 ст.1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень³³. Змін, пов'язаних із забороною альтернативної служби під час правового режиму воєнного стану, до Законів України «Про правовий режим воєнного стану», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» щодо обмеження альтернативної служби з терміном дії таких обмежень не вносилося. Неможливість проходження альтернативної служби звичайно трактується, виходячи із положень ч.1 ст.1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», відповідно до якої альтернативна служба запроваджується замість проходження строкової військової служби (під час правового режиму воєнного стану набір на строкову військову службу не проводився, а у 2024 році її проходження було скасовано за рахунок введення інших видів військової служби). Отже, в умовах мирного часу особливості релігійних переконань громадян, віровчення яких не допускає користування зброєю, є підставою для проходження ними альтернативної (невійськової) служби. Натомість, в умовах воєнного стану представники таких релігійних організацій (до них належать адвентисти-реформисти, адвентисти сьомого дня, євангельські християни, євангельські християни-баптисти, покутники, Свідки Єгови, харизматичні християнські церкви (та церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами), християни віри євангельської (та

³² Котилко Я. М. (Альтернативна (невійськова) служба в Естонії: досвід для вдосконалення національної безпеки України. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №2 (112). С. 101-108. DOI: 10.26642/ema-2025-2(112)-101-108

³³ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами), християни євангельської віри та Товариство Свідомості Крішни³⁴) несуть військову службу на загальних підставах, а у випадку відмови від її проходження з релігійних переконань передбачено застосування заходів юридичної відповідальності.

Такий правовий стан не є чимось специфічним для України і знайшов своє відображення та оцінку у роботах зарубіжних науковців. Американський вчений С.Д.Сміт з приводу відмови від військової служби з релігійних міркувань, аналізуючи судову практику та позиції інших науковців, аргументує, що не очевидно, що релігійні віруючі зазнають більших душевних страждань, роблячи те, що вони вважають неправильним, ніж світські опоненти, чи люди, чії глибокі переконання або зобов'язання суперечать дотриманню закону. Також, на його думку, не очевидно, що уряд повинен звільняти людей від дотримання загальноприйнятих законів лише тому, що вони зазнають душевних страждань, виконуючи їх³⁵. На жаль, проблема забезпечення права представників визначених вище конфесій, віровчення яких не передбачає використання зброї, ще не знайшла свого достатнього відображення в роботах українських науковців. Зокрема, потребує рефлексії на рівні правової доктрини практика Європейського суду з прав людини, який сформував орієнтири, за якими відмова від військової служби є переконанням, що досягає достатнього ступеня сили, серйозності, послідовності та важливості, щоб на нього поширювалися встановлені статтею 9 ЄКПЛ гарантії, у випадках, коли така відмова мотивована серйозним і непереборним конфліктом між обов'язком служити в армії та совістю людини або її щирими та глибокими, релігійними чи іншими, переконаннями (див., зокрема, рішення у справах: «Баятян проти Вірменії» (*Bayatyan v. Armenia*) від 27 жовтня 2009 року, заява № 23459/03, пункт 110; «Папавасілакис проти Греції» (*Papavasiliakis v. Greece*) від 15 вересня 2016 року, заява № 66899, пункт 36; «Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану» (*Mushfig Mammadov et Autres c. Azerbaïdjan*) від 17 жовтня 2019 року, заяви № 14604/08 та 3 інших, пункт 74; «Канатли проти Туреччини» (*Kanatli v. Turkiye*) від 12 березня 2024 року, заява № 18382/15, пункт 42)³⁶. Виклики сучасності потребують переосмислення ролі держави у регулюванні суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією релігійних

³⁴ Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. N 2066.

³⁵ Smith S. D. What does religion have to do with freedom of conscience. *University of Colorado Law Review*. 2005. № 76. P. 911-940.

³⁶ Постанова Верховного Суду від 2 травня 2024 року у справі № 344/12021/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>

прав громадян. В умовах правого режиму воєнного стану таке переосмислення має, на нашу думку, передбачати досягнення двох основних цілей: по-перше, збереження рівня додержання демократичних стандартів, одним із яких є свобода віросповідання, і, по-друге, забезпечення необхідного рівня національної і воєнної безпеки.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у своєму рішенні від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24, розглянувши у відкритому судовому засіданні касаційну скаргу захисника ОСОБА_12, за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 Кримінального кодексу України (Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період), визначила ґрунтовних висновків, які є надзвичайно цінними для усвідомлення сутності права на альтернативну невійськову службу під час повномасштабного збройного конфлікту високої інтенсивності. ОСОБА_12 було визнано судами першої та апеляційної інстанцій винуватим у тому, що він, будучи придатним за станом здоров'я до військової служби, за відсутності передбачених ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» підстав для відстрочки від призову, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, 08 квітня 2024 року умисно без поважних причин не прибув для направлення до військової частини з метою проходження служби, чим ухилився від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Захисник, посилаючись на істотне порушення вимог кримінального процесуального закону й неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність, просить скасувати рішення судів першої та апеляційної інстанцій і закрити кримінальне провадження у зв'язку з відсутністю в діянні засудженого складу кримінального правопорушення. Свої доводи захисник обґрунтовує тим, що суд першої інстанції: не надав належної оцінки доказам, які підтверджують наявність у засудженого щирих релігійних переконань, несумісних із проходженням військової служби; проігнорував документи, що свідчать про його належність до релігійної організації Свідків Єгови в Україні; не врахував усталеної практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), який неодноразово

визнавав, що віровчення Свідків Єгови забороняє проходження будь-якої військової служби³⁷.

Об'єднана палата зазначає, що питання, поставлене стороною захисту в цій справі, полягає в тому, чи узгоджується кримінальна відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації з правом особи на свободу думки, совісті та релігії, яке закріплено в Конституції України й міжнародних договорах, ратифікованих Україною. Суд вказує, що положення статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права не допускають відступу за будь-яких обставин. Відступ від зобов'язань, передбачених статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, допускається відповідно до статті 15 Конвенції, однак об'єднана палата враховує, що з 04 квітня 2024 року заявлений раніше Україною відступ від зобов'язань за цією статтею було відкликано³⁸. Таким чином, ці положення міжнародних договорів діють у повному обсязі³⁹.

Об'єднана палата зазначає, що призов на військову службу під час мобілізації здійснює суттєвий вплив на звичайний спосіб життя особи, оскільки вона забезпечує захист держави, а не продовжує займатися своєю попередньою діяльністю, вимушена змінити місце перебування (проживання), не може залишати військової частини, тощо. Також такий призов може мати певний вплив, в тому числі змінити, можливості особи звичним для неї способом сповідувати ту чи іншу віру, відвідувати релігійні та пов'язані з ними заходи. Однак право сповідувати свою релігію або переконання не є абсолютним. Тому об'єднаній палаті належить вирішити питання, чи є таке втручання виправданим з погляду тих положень Конституції України та міжнародних договорів, які допускають обмеження свободи сповідувати свою релігію. Частина 2 статті 35 Конституції України, частина 3 статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і частина 2 статті 9 Конвенції в схожих виразах допускають таке обмеження в інтересах громадського порядку або безпеки, здоров'я чи моралі, а також захисту прав і свобод інших людей. Усі ці положення вимагають, щоб таке обмеження було встановлено законом і було

³⁷ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>

³⁸ Partial withdrawal of derogation contained in Note verbale No. 31011/32-119-46585 from the Permanent Representation of Ukraine, dated 4 April 2024, registered at the Secretariat General on 5 April 2024, concerning Articles 4.3, 9, 13, 14 and 16 of the Convention, <https://rm.coe.int/1680af452a>

³⁹ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>

виваженим (пропорційним до заявленої мети). Як і в інших випадках, закон, який визначає застосування таких обмежень, має бути чітким, зрозумілим для відповідної особи, а його застосування має бути передбачуваним та точним, щоб захистити особу від свавілля. Об'єднана палата зазначає, що законодавець чітко відрізняє два види військової служби: строкову військову службу та військову службу за призовом під час мобілізації. Якщо в разі призову на строкову військову службу для сумлінного відмовника доступна можливість замінити таку службу альтернативною відповідно до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»⁴⁰, то в разі призову під час мобілізації закон не передбачає такої можливості й, відповідно, процедури заміни⁴¹.

На думку об'єднаної палати, національне законодавство відповідає критеріям доступності і чіткості. Також не викликає сумніву, що неможливість для військовозобов'язаного відмовитися від призову під час мобілізації є свідомим й послідовним вибором законодавця. Як вважає об'єднана палата, неможливість відмовитися від військової служби на підставі переконань також має легітимну мету в ситуації, в якій перебуває держава. Українське суспільство змушене захищатися від військового нападу сусідньої держави. Військові дії агресора мають широкомасштабний характер й охопили майже всі області України, протяжність лінії оборони сягнула значної частини її кордону. Україна обороняється від нападу держави, яка значно переважає її за площею, кількістю населення, озброєння, а також володіє ядерною зброєю. Ці та інші фактори можуть характеризуватися як непередбачувана та виключна ситуація (див., наприклад, рішення у справі «Cristian-Vasile Terhes against Romania» від 13 квітня 2021 року, № 49933/20)⁴². У такій ситуації загальну військову мобілізацію оголошено з легітимною метою оборони від агресії, яка загрожує існуванню нації. Захист нації та життя її людей може розглядатися як легітимний інтерес у громадській безпеці для захисту прав і свобод інших людей, включно й цивільних осіб. Якщо існування України поставлено під загрозу, то держава повинна вжити всіх можливих заходів для самозбереження (у тому числі мобілізації військовозобов'язаних). Така легітимна мета дозволяє державі впроваджувати пропорційні обмеження, у тому числі виключати

⁴⁰ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

⁴¹ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>

⁴² European Court of Human Rights. (2021). Cristian-Vasile Terhes v. Romania, no. 49933/20, Judgment of 13 April 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-210026>

можливість відмови від військової служби з міркувань, зумовлених певними переконаннями⁴³.

Об'єднана палата не залишає поза увагою посилення сторони захисту на численні рішення ЄСПЛ, що стосуються відмови від військової служби через релігійні переконання (зокрема, рішення «*Bayatyan v. Armenia*» від 07 липня 2011 року, № 23459/03⁴⁴). Погоджуючись з тлумаченням ЄСПЛ статті 9 Конвенції в контексті сумлінної відмови від військової служби, об'єднана палата, однак, вважає, що ситуація, в якій перебуває Україна внаслідок масштабної агресії з боку Російської Федерації, не дає можливості вважати висновки ЄСПЛ, які стосувалися подій в обстановці мирного часу, беззастережно застосовними до питання, яке вирішує об'єднана палата.

Об'єднана палата не бачить підстав вважати, що право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, гарантоване частиною 4 статті 35 Конституції України, поширюється на ситуацію, що загрожує існуванню нації. Відповідно підхід законодавця, який виключив можливість такої заміни, відповідає статті 35 Конституції в сукупності зі статтями 17 та 65 Основного Закону України⁴⁵. За таких обставин, на думку об'єднаної палати, законодавство, яке виключає можливість сумлінної відмови від призову під час мобілізації (в тому числі стаття 336 КК України, яка слугує забезпеченню призову під час мобілізації), не суперечить статті 35 Конституції України. Тому об'єднана палата констатує, що законодавство не передбачає можливості уникнути призову за мобілізацією на підставі релігійних або нерелігійних переконань, навіть якщо їх щирість і послідовність не ставиться під сумнів, і таке обмеження свободи сповідувати свої релігійні або нерелігійні переконання має легітимну мету⁴⁶.

Щодо пропорційності такого обмеження об'єднана палата визнає, що примус до військової служби є важким тягарем для будь-якої особи, змушуючи її переглянути свої плани, погляди і переконання, стосунки з близькими і суспільством. Для особи, яка сумлінно й послідовно переконана в недопустимості застосування зброї, такий тягар має

⁴³ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>

⁴⁴ European Court of Human Rights. (2011). *Bayatyan v. Armenia*, no. 23459/03, Judgment of 7 July 2011. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>

⁴⁵ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴⁶ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>

певний додатковий елемент. Суд не може оцінювати, який спосіб реалізації прав сумлінних відмовників і узгодження їх з легітимними інтересами суспільства є найкращим, оскільки це компетенція Парламенту. Однак суд зазначає, що ключовим є саме організація процесу такого врахування з тим, щоб особи, які є сумлінними відмовниками були залучені до виконання завдань, які не пов'язані із носінням та/або використанням зброї. Об'єднана палата визнає, що відмова від носіння і використання зброї утворює ядро певних релігійних або нерелігійних переконань, тому мотиви такої відмови не можуть бути проігноровані навіть у разі служби за мобілізацією. Хоча питання відмови від виконання наказу, який передбачав носіння або використання зброї, не є предметом цього розгляду, об'єднана палата визнає, що мотиви відмови від виконання такого наказу необхідно брати до уваги для правильного визначення співвідношення свободи совісті та легітимних обмежень. Водночас об'єднана палата вважає, що ситуація, у якій перебуває держава, позначається також і на обсязі права на сумлінну відмову, тому не погоджується з доводами захисту щодо абсолютної неможливості для сумлінного відмовника бути призваним за мобілізацією з міркувань, які виходять за межі носіння або використання зброї. Наприклад, на думку об'єднаної палати, необхідність підкоритися військовому керівництву і правилам служби, що не пов'язані з носінням і використанням зброї, не є настільки істотним втручанням у свободу сповідувати свої переконання, щоб вважати їх непропорційними за ситуації, в якій такі обмеження запроваджені⁴⁷.

Таким чином, об'єднана палата робить висновок, що законодавство не допускає відмову від призову під час мобілізації з міркувань релігійних або інших переконань, і така відмова, навіть якщо щирість і послідовність цих переконань не викликає сумніву, зумовлює відповідальність за статтею 336 КК України. Разом з тим, релігійні та інші переконання мають враховуватися під час проходження військової служби за мобілізацією й не можуть спричинювати виконання сумлінним відмовником наказів, пов'язаних з носінням або використанням зброї. З урахуванням викладених вище висновків, об'єднана палата визначила, що висновок суду про те, що призов на військову службу засудженого під час мобілізації в період воєнного стану в Україні є законним, а його дії є ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації в розумінні статті 336 КК України, є правильним. За результатами касаційного розгляду об'єднаною

⁴⁷ Там само

палатою не встановлено підстав до задоволення касаційної скарги захисника⁴⁸.

На виконання положень ч. 4 ст. 442 Кримінального процесуального кодексу України⁴⁹ об'єднана палата формулює такий висновок щодо застосування норм права. Законодавство України не передбачає можливості відмови від виконання обов'язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яка ґрунтується на релігійних або інших переконаннях. Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні статті 336 КК України. Призов на військову службу під час мобілізації не скасовує права на сумлінну відмову від носіння та/або використання зброї⁵⁰.

Правова позиція Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду ставить актуалізує питання щодо обсягу права на сумлінну відмову і щодо створення правових можливостей проходження військової служби без зброї. Як відомо, наразі такі можливості відсутні (за винятком військового капеланства, але ж зрозуміло, що всі віруючі не можуть стати військовими капеланами). Несення військової служби без зброї вимагає внесення змін та доповнень до низки актів законодавства, які регламентують проходження військової служби. Втім, на нашу думку, для досягнення цілей забезпечення релігійних прав громадян, віровчення яких заперечує використання зброї, не заперечуючи при цьому саме проходження військової служби, цей захід є цілком виправданим.

Заслугує на увагу, що Європейська Комісія з питань демократії через право (Венеційська Комісія) у своєму Меморандумі щодо альтернативної (невійськової) служби, прийнятому на її 142-му пленарному засіданні 14-15 березня 2025 року, визначає, що право на відмову з міркувань совісті охоплює не лише релігійні переконання, але й глибокі моральні або етичні переконання, які мають серйозний і переконливий характер. Європейський суд з прав людини визнав, що це право не обмежується лише членами релігійних організацій, а поширюється на будь-яку особу, яка щиро дотримується таких переконань. У справі *Papavasilikis v. Greece* (2016), Суд постановив, що держава повинна забезпечити ефективну процедуру для визнання статусу особи, яка відмовляється від військової служби з

⁴⁸ Там само

⁴⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁵⁰ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>

міркувань совісті, включаючи можливість індивідуального розгляду заяви. У контексті міжнародного права, Комітет ООН з прав людини також визнає, що право на відмову з міркувань совісті охоплює як релігійні, так і нерелігійні переконання, за умови, що вони є глибокими, щирими і серйозними⁵¹. Отже, однією з важливих проблем удосконалення законодавства про альтернативну (невійськову) службу є подолання дискримінації невіруючих осіб, система переконань яких виключає застосування зброї, порівняно з віруючими.

Іншою проблемою є забезпечення пропорційності зусиль між військовослужбовцями, що проходять військову службу за призовом під час мобілізації, і особами, які можуть (у разі внесення до законодавства відповідних змін) проходити альтернативну (невійськову) службу під час правового режиму воєнного стану⁵². Венеційська комісія, базуючись на практиці Європейського Суду з Прав Людини визначила, що альтернативна служба повинна бути реальною альтернативою, не каральною за характером, і відповідати переконанням особи. Вона не повинна тривати довше, ніж звичайна військова служба, і має бути організована таким чином, щоб не створювати надмірних труднощів⁵³.

Звичайна військова служба під час мобілізації триває до видання Президентом України наказу про демобілізацію, або, у разі, якщо військовослужбовець має передбачені Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» підстави для звільнення – до завершення процедур, передбачених вказаним Законом та іншими актами військового законодавства.

У період правового режиму воєнного стану звільнення військовослужбовців відбувається:

а) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

б) за станом здоров'я:

на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби або про тимчасову непридатність до військової служби з переоглядом через 6-12 місяців;

⁵¹ Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). URL: <https://www.venice.coe.int>

⁵² Шопіна І. Альтернативна (невійськова) служба: проблеми і перспективи. *Вісник УжНУ. Серія Право*. 2025. Вип.90. Ч.5. С.374-380. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.49>

⁵³ Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). URL: <https://www.venice.coe.int>

за наявності інвалідності (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

в) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі;

г) через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається ч.12 ст.26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

д) у зв'язку із звільненням з полону (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

е) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів – у разі неможливості їх використання на службі (для осіб вищого офіцерського складу);

з) у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду або перебуванням на посаді судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя⁵⁴.

Отже, висловлена Венеційською комісією вимога щодо тривалості альтернативної невійськової служби, яка не повинна тривати довше, ніж звичайна військова служба, в умовах правового режиму воєнного стану означає, що проходження альтернативної служби триває до видання Президентом України указу про демобілізацію відповідно до ст.11 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»⁵⁵. Ми цілком погоджуємося з думкою Венеційської комісії щодо того, що альтернативна служба не має носити характер дискримінації, отже, для додержання принципу пропорційності тривалість альтернативної і звичайної військової служби має бути однаковою. На жаль, за умов збройного конфлікту високої інтенсивності передбачити, коли саме завершаться бойові дії і виникне можливість звільнення військовослужбовців у запас чи відставку, не уявляється можливим. Однак особи, які висловлять бажання скористатися своїм правом на проходження альтернативної служби, є такими ж громадянами нашої держави, як і військовослужбовці, що беруть участь у бойових діях. Отже, невизначеність термінів закінчення альтернативної служби не можна вважати дискримінацією, оскільки близько мільйона

⁵⁴ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁵⁵ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань перебувають у такому ж саме положенні.

Що стосується висновку Венеційської комісії щодо того, що альтернативна служба має бути організована таким чином, щоб не створювати надмірних труднощів, хотілося б зауважити, що труднощі під час проходження будь-якої публічної служби мають диференціюватися залежно від віку та стану здоров'я особи. У системі військової служби для цього утворено систему військово-лікарських комісій, напрацьовано масштабний інструментарій для визначення придатності громадян до різних видів військової служби. Принципи гуманізму та людиноцентризму, застосовані у системі альтернативної невійськової служби, мають передбачати застосування для здорових осіб і осіб з певними захворюваннями можливості для проходження служби в умовах різної інтенсивності. Отже, проходженню військової служби має передувати військово-лікарська експертиза, за результатами якої буде встановлено непридатність чи повну або часткову придатність особи до різних видів альтернативної служби. Інституційна система військово-лікарських комісій вже створена, медичні та правові засади їх діяльності напрацьовані, для використання цієї системи для обслуговування потреб альтернативної служби знадобиться декілька змін до правових актів, у тому числі до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 року № 402. У подальшому проходження альтернативної служби має відбуватися за тими ж робочими графіками, тривалістю робочого тижня і надання відпусток, що й проходження військової служби відповідними особами з повною придатністю та придатністю до служби у військових частинах забезпечення, ТЦК та СП, ВВНЗ, навчальних центрах, закладах (установах), медичних підрозділах, підрозділах логістики, зв'язку, оперативного забезпечення, охорони.

Альтернативна невійськова служба має на меті виконання обов'язку перед суспільством, що знайшло своє закріплення у ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»⁵⁶. Для забезпечення виконання громадянами України військового обов'язку шляхом проходження військової служби створено потужну законодавчу та інституційну систему, яка включає кримінальну, адміністративну та дисциплінарну відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, правоохоронні органи, які наділені повноваженнями притягувати військовослужбовців до означених видів відповідальності.

⁵⁶ Про альтернативну (невійськову) службу: : Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

Виконання обов'язку перед суспільством у вигляді проходження альтернативної служби також потребує заходів забезпечення. Аналіз положень Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення свідчить, що в них містяться численні склади деліктів, пов'язаних із порушеннями порядку проходження військової служби. На нашу думку, положення ст. 407 Кримінального кодексу України, яка має назву «Самовільне залишення військової частини або місця служби», ст. 172-11, 172-15 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Самовільне залишення військової частини або місця служби» і «Недбале ставлення до військової служби» можуть бути взяті за основу для встановлення кримінальної та адміністративної відповідальності в сфері проходження альтернативної служби. Питання про доповнення кола суб'єктів цих деліктів особами, які проходять альтернативну службу, скоріше за все виявиться неприйнятним для юристів-деліктологів внаслідок їх усталених поглядів на загальний, родовий, видовий, безпосередній об'єкт правопорушення. Однак, який би шлях не було обрано – доповнення глави 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення та Розділу XIX Кримінального кодексу України складами деліктів у сфері проходження альтернативної служби або доповнення ними інших глав цих Кодексів – відповідальність у цій сфері повинна бути встановлена і бути пропорційною заходам відповідальності військовослужбовців. Нині ж ситуація щодо відповідальності у сфері проходження альтернативної служби носить почасти гротескний характер. Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення у ст. 41 передбачає адміністративну відповідальність за порушення встановлених законом гарантій та пільг працівникам, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Тим самим законодавець прирівнює права та гарантії осіб, що проходять альтернативну службу, до прав і гарантій військовослужбовців. За умов відсутності юридичної відповідальності другої категорії осіб це виглядає щонайменш дивним.

Окремий блок проблем пов'язаний з визначенням безпосередніх місць проходження альтернативної служби. Ст. 5 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» визначає, що означену службу громадяни проходять на підприємствах, в установах, організаціях, що перебувають у державній, комунальній власності або переважна частка у статутному фонді яких є в державній або комунальній власності, діяльність яких у першу чергу пов'язана із соціальним захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, будівництвом,

житлово-комунальним та сільським господарством, а також у патронажній службі в організаціях Товариства Червоного Хреста України⁵⁷. Цей перелік відповідав реаліям мирної держави зразку 2004 року, коли до цієї статті було внесено останні зміни. Так само сприймається анахронізмом Перелік видів діяльності, якими можуть займатися громадяни, що проходять альтернативну (невійськову) службу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 1795. Безумовно, кожний релігійний культ має своє розуміння прийнятності діяльності своєї пастви у воюючій державі з точки зору своїх релігійних догм. Тому визначенню безпосередніх видів діяльності, які буде охоплювати оновлена альтернативна служба, має передувати публічне обговорення за участі органів публічної влади, військових формувань, ДСНС, правоохоронних органів, медичних установ, підприємств оборонного комплексу, комунальних підприємств санітарного профілю і релігійних організацій. Предметом такого обговорення має стати визначення публічних потреб, із задоволенням яких виникають проблеми внаслідок сучасного стану ринку праці, і готовності релігійних організацій визначити роботу із задоволення таких потреб прийнятною для їх членів.

Крім того, з урахуванням постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24, та беручи до уваги деякі елементи досвіду таких держав, як Велика Британія, Вірменія та Фінляндія, варто було в оновленій національній моделі альтернативної служби передбачити два її види – військову та невійськову. Альтернативна військова служба має передбачати включення громадянина до списків військової частини, складання ним присяги та несення служби без зброї. Текст присяги для таких осіб має бути оновлений з урахуванням обмежень, що накладає на особу її віра. Вже існуючим прикладом альтернативної військової служби є проходження служби військовими капеланами. Варіантами застосування осіб, які проходять військову альтернативну службу, можуть бути евакуація поранених та загиблих з бойових позицій, виконання функцій водія під час ротації особового складу на лінії бойового зіткнення, управління розвідувальними БПЛА тощо. Другим варіантом альтернативної служби доцільно залишити невійськову, коли особа виконує певні функції у цивільних структурах.

Ми намагалися окреслити найбільш суттєві проблеми, що виникають нині у сфері можливого застосування практики альтернативної невійськової служби в умовах повномасштабного

⁵⁷ Про альтернативну (невійськову) службу: : Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

збройного конфлікту. Рішення Венеційської комісії від 14-15 березня 2025 року, відповідно до якого відсутність доступу до альтернативної служби, кримінальне переслідування за відмову з міркувань совісті, або каральний характер альтернативної служби суперечать міжнародним стандартам, а держава має позитивний обов'язок забезпечити ефективну альтернативу військовій службі для осіб, які відмовляються з міркувань совісті, з урахуванням їхніх переконань⁵⁸, є, на нашу думку, лише початком застосування масштабних міжнародних важелів впливу на нашу державу для забезпечення релігійних прав громадян. Однак слід пам'ятати, що в умовах слабкості і часткового руйнування архітектури міжнародної безпеки саме Україна виступає фундатором нової системи забезпечення прав і свобод громадян в умовах тривалих збройних конфліктів. Тому зміни у законодавстві та практиці проходження альтернативної невійськової служби будуть мати не тільки національну, а й загальноцивілізаційну цінність.

ВИСНОВКИ

Удосконалення правового статусу релігійних організацій в умовах правового режиму воєнного стану має забезпечувати поєднання двох основних вимог – по-перше, збереження захищеності релігійних прав і свобод громадян, і, по-друге, підтримку високого рівня національної та воєнної безпеки.

При цьому варто брати до уваги, що всі громадяни України, незалежно від того, сповідують вони якусь релігію чи ні, зобов'язані виконувати визначені Конституцією та законами України обов'язки і нести за їх невиконання юридичну відповідальність. Надзвичайно ліберальне до релігійного різноманіття законодавство нашої держави передбачило можливість заміни військового обов'язку у його загальному розумінні альтернативною невійськовою службою. Однак в умовах тривалої повномасштабної російської збройної агресії стали очевидними всі вади і прогалини правового механізму її проходження. Завданням юридичної науки нині має стати напрацювання нової моделі альтернативної служби, яка дозволила б максимально врахувати інтереси та потреби віруючих, але не знизила б ефективність відсічі російській збройній агресії.

Як свідчить приклад окупованих територій України, російський агресор встановлює там режим жорстокого терору місцевого населення, за якого жодні інтереси непродвідних релігійних конфесій та членів

⁵⁸ Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). URL: <https://www.venice.coe.int>

релігійних громад не беруться до уваги, а самі віруючі репресуються. Отже, захист релігійних прав і свобод громадян України нині безпосередньо залежить від боєздатності її військових формувань, у зміцненні якого мають бути зацікавлені всі релігійні організації.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто особливості реалізації прав, свобод і гарантій, пов'язаних із задоволенням релігійних потреб людини і громадянина. З'ясовано, що Україна є поліконфесійною державою, в якій релігійним правам і свободам з моменту набуття Незалежності приділялося багато уваги. Визначено особливості правового статусу релігійних організацій. Сформульовано поняття релігійної організації як відокремленого соціального інституту, базованого на ідеї про трансцендентний зв'язок людини і творця (бога, деміурга, непізнаної вищої істоти), сутність якої визначає особливості релігійних ритуалів та правил поведінки членів релігійних громад, а також їх відповідальність за недодержання встановлених релігійним вченням обмежень та заборон. Визначена роль адміністративного права у регулюванні функціонування релігійних організацій.

Особливу увагу присвячено проблемам удосконалення правового механізму проходження альтернативної невійськової служби. Запропоновано низку змін і доповнень до національного законодавства, які оптимізували б забезпечення права громадянина на проходження альтернативної невійськової служби, зокрема, створення двох видів альтернативної служби – військової і невійськової. Зроблено висновок, що завданням юридичної науки нині має стати напрацювання нової моделі альтернативної служби, яка дозволила б максимально врахувати інтереси та потреби віруючих, але не знизила б ефективність відсічі російській збройній агресії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). URL: <https://www.venice.coe.int>
2. European Court of Human Rights. (2011). *Bayatyan v. Armenia*, no. 23459/03, Judgment of 7 July 2011. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>
3. Globally, Government Restrictions on Religion Reached Peak Levels in 2021, While Social Hostilities Went Down. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2024/03/05/globally-government-restrictions-on-religion-reached-peak-levels-in-2021-while-social-hostilities-went-down/>

4. Parsons T. The pattern of religious organization in the United States. *Daedalus*. 1958. №87(3). С. 65-85.

5. Partial withdrawal of derogation contained in Note verbale No. 31011/32-119-46585 from the Permanent Representation of Ukraine, dated 4 April 2024, registered at the Secretariat General on 5 April 2024, concerning Articles 4.3, 9, 13, 14 and 16 of the Convention, <https://rm.coe.int/1680af452a>

6. Smith S. D. What does religion have to do with freedom of conscience. *University of Colorado Law Review*. 2005. № 76. P. 911-940.

7. Борисова В.І. Релігійна організація – самостійний функціональний вид невідприємницьких організацій. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 49-56..

8. Ковбан А. В. Поняття елементних складових механізму реалізації свободи людини на світогляд та віросповідання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. №49. С. 401-408.

9. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

10. Котилко Я. М. Альтернативна (невійськова) служба в Естонії: досвід для вдосконалення національної безпеки України. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №2 (112). С. 101-108. DOI: 10.26642/ema-2025-2(112)-101-108.

11. Кривенко Ю. В. Релігійні організації як суб'єкти приватного права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 25. С. 225-228.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

13. Митровка Я. В. Альтернативна (невійськова) служба в Україні та Чеській Республіці: порівняльне дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип.89. С.22-27. УДК DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.2>

14. Місевич С.В. Живе право церкви: проблема змінності церковних канонів. *Ерліхівський збірник*. 2012. Випуск 6. С.187-191.

15. Новіков В. В. Правовий статус релігійних організацій в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. №4. С.28-31.

16. Перелік релігійних організацій, врівнення яких не допускає користування зброєю: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text>

17. Пирого І. С., Белова М. В. Фрідманська В. І. Альтернативна (невійськова) служба в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. С. 347-352. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.54>

18. Піддубна В.Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

19. Постанова Верховного Суду від 2 травня 2024 року у справі № 344/12021/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>

20. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382>

21. Постанова Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/9501/13-п від 29 жовтня 2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34431358>

22. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

23. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

24. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20 серпня 2024 року № 3894-IX. Відомості Верховної Ради України. 2024. № 49. Ст.290.

25. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

26. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

27. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

28. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12/ed19910423#Text>

29. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

30. Радченко А.Ю. Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с. С.6.

31. Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-zhovten-2024r>

32. Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-reliigijnosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r>

33. Сливка С.С. Канонічне право: проблема праворозуміння. *Ерліхівський збірник*. 2012. Вип.6. С.33-35.

34. Соціологи: Україна посідає 11-е місце за релігійністю серед країн Європи. URL: <https://web.archive.org/web/20181211010210/https://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/41968-sociologi-ukrayina-posidaye-11-e-misce-za-religijnistyu-sered-krayin-yevropi.html>

35. Тернопільщина: участь священнослужителів у місцевих виборах. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/ternopilshchina-uchast-sviashchennosluzhriteliv-u-mistsevikh-viborakh-21547>

36. Чернописька В. Адміністративно-правовий статус релігійних організацій в Україні: структура та особливості його елементів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 68. С. 203-209. С.209.

37. Шопіна І.М. Адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №4. С.467-471. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.77>

38. Шопіна І.М. Поняття релігійної організації та особливості її правового статусу. *Інтернаука*. Серія: "Юридичні науки". 2024. № 7. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-7-10158>.

39. Шопіна І.М. Функціонування релігійних організацій в умовах воєнного стану: адміністративно-правові проблеми. *Академічні візії*. 2024. №33. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13240385>

40. Шопіна І. Альтернативна (невійськова) служба: проблеми і перспективи. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 90. Ч.5. С. 374-380. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.49>

Information about the author:

Shopina Iryna Mykolayivna,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines

Lviv State University of Internal Affairs

26, Horodotska Str., Lviv, 79000, Ukraine